

Szövetkezetek az állam szorításában

Varga Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában.*

Budapest, Gondolat Kiadó, 2013, 296 o.

Ma, amikor a totalitárius paradigma (a náciizmust a kommunizmussal rokonító, hidegháborús ideológia) reneszánszát éli Kelet-Európában, különösen üdítő egy olyan könyvet olvasni, amelyik már alaptézisében is az ellenkezőjéből indul ki: ti. annak elismeréséből, hogy az államszocializmusban (is) voltak politikai csoportérdekek, sőt, lobbik is szerveződtek – még ha korlátozott módon is. Egyébként éppen a totalitárius paradigma neofita híveinek érdemes hangsúlyozni: ezt így látta az akkor „létező szocializmus” osztálykritikájának két, külföldön a legismertebb elemzője, Konrád György és Szelényi Iván is, akik *racionalis*¹ redisztribúcióról beszélnek az államszocializmus kapcsán. „A Központi Bizottság és a parlament viszonya mindennél szemléletesebben érzékelteti a párt és az állam viszonyát. A Központi Bizottság ülésein részt vesz az uralkodó rend minden reprezentatív tagja – szinte automatikusan tagja a Központi Bizottságnak a pártközpont valamennyi titkára és osztályvezetője, a párt és az állam nagyobb területigazgatási szerveinek vezetői, minden minisztérium és minden országos hatáskörű igazgatási szervezet vezetője (a Nemzeti Bank elnökétől a Statisztikai Hivatal elnökéig és a Tudományos Akadémia főtitkáráig), minden napilap főszerkesztője, a rádió és a televízió elnökei, a legnagyobb vállalatok vezetői, s nem utolsósorban a hadsereg és a rendőrség főnökei, ott van tehát mindenki, aki hivatalánál fogva kiemelkedő hatalommal rendelkezik, s ennél fogva országos jelentőségű redisztributív döntések részese lehet” (Konrád–Szelényi 1989, 203–204). A pártelit azonban – ez magától értetődőnek számít, de azért hangsúlyozzuk a „totalitáriusok” kedvéért: éppúgy nem volt egységes, ahogyan a párttagság sem volt az; sőt, a pártvezetés – akár azért, mert rákényszerült, akár más okból – de figyelembe vette a lakosság véleményét, közkeletű szóval a közhangulatot, és ahogyan Varga Zsuzsanna új könyve is bizonyítja, érdekvédelmi szervezetek, lobbik is alakultak az egyes csoportok képviselőitére.

A kötet egy befolyásos és társadalmilag nagyon fontos érdekvédelmi csoportnak, az agrárlobbinak a történetét dolgozza fel, kiválóan beleágyazva a szerző széles körű levéltári és interjúkutatásait Magyaror-

szág és Kelet-Európa tágabb politikátörténetébe, amelynek Varga Zsuzsanna jó ismerője. Mivel jómagam nem vagyok agrártörténész, átfogó szakmai bírálatra nem vállalkozhatom; ezért azonban magas elismerést kapott a szerző, aki kutatómunkájáért Bolyai emlékplakettben részesült. Én társadalomtörténészként csak néhány szempontot emelnék ki, amelyeket a könyv nagy érdemeinek gondolok.

Először, a kötet szépen felépített logikával és pontosan végigköveti az agrárlobbi kialakulásának előzményeit egy olyan korszakban, ahol éppen nem szokás lobbikról beszélni, sőt, az agrárium komoly válságba került, olyannyira, hogy a mezőgazdaságáról híres Magyarország a saját állampolgárait sem tudta rendszeresen ellátni élelmiszerrel, vagyis a Rákosi-korszakban, amikor mechanikusan lemásolták a szovjet mintát (a sztálini erőszakos kollektivizálás – amelyet angolszász szerzők a város falu ellen vívott háborújaként is aposztrofáltak – katasztrofális következményekkel járt a Szovjetunióban, később pedig a maoista Kínában is). Nem véletlen, hogy a Nagy Imre köré szerveződött kör, amelyet a szerző pontosan feltérképez, éppen a mezőgazdaság területén ígért elsősorban javulást, ahol nemcsak tűzoltó jellegű intézkedéseket hoznak (szakítás az erőszakos kollektivizálás politikájával, a kötelező beadási terhek csökkentése, az elviselhetetlenné duzzadt adók elengedése), hanem kezd kibontakozni egy átfogóbb reformpolitika, amelynek egyik vezető teoretikusa Erdei Ferenc (aki régebben maga is támogatta a kollektivizálást). Varga Zsuzsanna jó pszichológiai érzékeléssel tárja fel, mit jelentett ez a teher azon többnyire paraszti származású, egykori népi kollégista vezetők számára, akik hasonló damaszkuszi utat jártak be, és az interjúk során beszámoltak lelkiismereti válságukról. A faluban vívott „osztályharc” szörnyű következményeit Sánta Ferenc pontosan dokumentálja a *Húsz óra* című kisregényében: az egykori gazdasági cseléd, a II. világháború után földet osztó Jóska üldözi el a faluból a sztálinista rendőrt, aki 1956 után az erőfitogtatás és a bosszú jegyében agyonlövi Bénit, az egykori gazdasági cselédet... miközben a háború előtt mindhárman „egy kenyéren, egy szegénységben” voltak... Varga Zsuzsanna az olyan hidegháborús örökségekről sem felejt el megemlékezni, mint a gumipitypang erőltetése. Noha Nagy Imre egy szovjet hatalmi harc következtében kerül előtérbe (majd ennek is köszönheti a bukását), de a szerző – jó társadalompolitikai érzékeléssel – nem mulasztja el megemlíteni a mellette szóló „elvtársi” érveket: „Nagy elvtárs megfelelő lenne a Minisztertanács elnökének (párthű, magyar, ismeri a mezőgazdaságot)” (Varga 2013, 17). Ez mutatja, hogy a szovjet vezetésen belül (is) volt egy enyhén antiszemita vonal (vagy a megjegyzés inkább a szovjet elvtársak tájékozottságáról tanúskodik?). De hasonlóan régi előítéletek továbbélését mutatja Szabó Istvánnak, a TOT (Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa) elnökének megállapítása: „Az V. kerületi fiúk [...] megtanulták, hogy a Szabó Pistát vissza kell hívni” (Varga 2013, 140).

A könyv második nagy érdeme a kelet-európai és a nemzetközi kitekintés. Belülről bemutatja, hogy Kádáréknak 1956 után elemi érdekük volt a parasztsággal kötött béke; hiszen, ha az ipari sztrájkok mellett élelmiszerhiány is van, nem tudják konszolidálni az új rendszert. Így került sor a kötelező beszolgáltatás eltörlésére, majd pedig az Agrárpolitikai Tézisek lefektetésére, ahol kimondták: a parasztokat gazdasági tényezők (is) mozgatják, és ezt figyelembe kell venni a mindenkori agrárpolitika kialakításakor. Kívülről pedig a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése keretében számos testvérország tapasztalataival ismerkedhettek meg a már formálódó agrárlobbi tagjai; sőt, a kádári konszolidációval sor kerülhetett amerikai, dán és holland kapcsolatfelvételre is. Ezen kapcsolatoknak hála, (sokat) fejlődött a magyar nagyüzemi gazdálkodás és sikernövény lett a kukorica, olyannyira, hogy a fejlődést később a nyugati sajtó is elismerte. 1985-ben a befolyásos Christian Science Monitor így írt az országról: „A magyar gazdaság horizontján az egyetlen ragyogó pont a mezőgazdaság” (Varga 2013, 254). Ezt meg tudom erősíteni egy kortárs megyei szatírával, Nádor Istvánnak az Országos Vezető váratlanul érkezik című írásával: „Jobbra száz hektár rizsföld, balra a legelőn 8–14 sertéskonda furulyázó kondással! Fialat bikacsorda kizárólag exportra. A legelő végén csöppnyi szik, hogy LÁSSÁK, AKIK AKARJÁK, ILYEN VOLT AZ ORSZÁG RÉGEN. A sziken túl nem mély tó, melynek partján ezerszámra brekeghetnek a NYUGATIEXPOR-T-KÉPES BÉKÁK MINT KEMÉNYVALUTA FORRÁSOK. A tó innenső partján ÉRTÉKES NÁDAT ARASSANAK a szövetkezeti nádgazdaság – LEHETŐLEG SZOVJET GYÁRTMÁNYÚ! – nádarató gépével. Távolabb, a dombtetőn ÉGBE SZÖKJÖN A MEGYEI RÁDIÓÁLLOMÁS ADÓTORNYA, alatta a háztáji szőlőkben serényen riogassa a seregélyeket a szövetkezet csőzse (HOGY MEGLEVŐ GONDJAINKAT SE HALLGASSUK EL). Az úttest túlsó oldalán gabonatabla ringatózson, magas sikértartalommal, majd a végtelenbe tűnő síkságon szőlő- és gyümölcsfák rogyásig, mögöttük húszemeletes, hűthető raktárak és egy közepes ládagyár. Repülőtérről. A gyümölcsfák és a mező DÚSAN VIRÁGZÓ KÉPET MUTASSANAK, LEHETŐLEG FAGYVESZÉLY NÉLKÜL. A HÁTTÉRBE SZIVÁRVÁNY ÍVELJEN AZ ÉG ÉS MEGYEI VEZETŐ IRODÁJA KÖZÖTT. Tulajdonképpen ezt a javaslatot mindjárt el lehetett volna fogadni, bár nem volt egészen világos, hogyan hozzák összhangba a növényi tenyészidőket” (Nádor 1989, 85–86; kiemelés az eredetiben). A szatíra valósága az, hogy devizára egyre nagyobb szüksége volt az állandó életszínvonal-emelésre épülő kádári politikának; és a mezőgazdaság mint sikerágazat sokáig megtermelte a kemény valutát.

A kötet harmadik érdeme az új gazdasági mechanizmus körüli viták pontos dokumentálása az agrárlobbi szemszögéből, amely érdekes új szempontokkal gyarapítja tudásunkat a reformerek és dogmatikusak közötti küzdelemről és a harc különböző fázisairól. Varga Zsuzsanna ennek előzményeit is lelkiismeretesen dokumentálja, Fekete Ferenc

visszaemlékezésével: „Ez 54 kora őszén volt [...] Itt született először a mechanizmus szó, ezért érdekes. Ezt a Barla Szabó megírta a Párttörténeti Szemlében is. Egyszerűen úgy történt, hogy azt mondtuk, hogy háromfelé vesszük az anyagot, mert hárman vagyunk. A Móré az iparral foglalkozik, én a mezőgazdasággal, és a harmadik, ami se nem ipar, se nem mezőgazdaság, ezt nevezzük el – Kopácsy mondta – mechanizmusnak. Úgy tudom, ekkor fordult elő először, hacsak valamikor a húszas években nem használták, de mi erről nem tudtunk. Most sincs talán tisztázva. Így láttunk neki” (Varga 2013, 35). Kádár a parasztságra is kiterjesztette az életszínvonal-politikát: az agrárlobbi nagy győzelme-ként lehet elkönyvelni, hogy a szövetkezetek önálló jogi személyiséggé válhattak, szabadon gazdálkodhattak, elfogadottá vált a nyereség elosztása és a munka utáni fizetség, engedélyezték az ún. kiegészítő vagy melléküzemági tevékenységet és a háztájit. A szociálpolitikában is javult a parasztság helyzete: nyugdíj tekintetében (majdnem) utolérték a munkásokat és az alkalmazottakat. Az ország gazdasági helyzetének romlásával párhuzamosan a háztájiban nőtt az árutermelés²; a kádári politikai sikereként lehet elkönyvelni, hogy miközben más országokban (így a nálunk iparilag fejlettebb NDK-ban is!) akadozott az ellátás, Magyarországon biztosított volt az élelmiszer-ellátás, nőtt a hús fogyasztás és javult az általános ételmezés.³ Varga Zsuzsanna ugyanakkor hosszan elemzi az ún. munkásellenzék (Biszkú Béla és köre) és az ipari (első-sorban nehézipari) lobbis ellentámadását az 1970-es évek elején: végül azt is elérték, hogy Fehér Lajosnak (aki még az illegális mozgalomból ismerte Kádárt) távoznia kellett a posztjáról, és (büntető)jogi úton is elindultak a támadások a téészek ellen. Noha ezzel a politikával később szakítottak, az agrárlobbi jobbtó javaslatai már akkor jöttek, amikor a hatalom éppen a túlélésével volt elfoglalva. Kiemelem a plurális tulajdonlasi formákat és a téészek önigazgatását mint pozitív példákat egy lehetséges demokratikus szocializmus irányába történő elmozdulás felé – a mindent elsőprő privatizáció azonban a rendszerváltás után nagyon hamar győzedelmeskedett.

A könyvet összességében csak dicsérni tudom: alaposan és kiválóan megkutatott, remek stílusban megírt, logikailag szépen felépített agrár-és politikátörténeti szakmunka, amely nemcsak a szakemberek, hanem a laikus olvasók figyelmére is méltán tarthat számot. Talán jó volna megírni társadalomtörténeti szempontból is ezt a történetet – a szerző birtokában levő interjúk és levéltári anyagok biztosan tartalmazznak még értékes megírandó szempontokat. Ez azonban már egy másik könyv története.

- ¹ Ennek a kitételnek a fontosságára Szalai Erzsébet hívta fel a figyelmemet.
- ² A magyar mezőgazdasági árutermelésről lásd Lampland (1995).
- ³ Ehhez lásd Valuch (2013).

Irodalom

Konrád György – Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Lampland, Martha (1995): *The Object of Labor: Commodification in socialist Hungary*. Chicago, University of Chicago Press.

Nádor István (1989): *Megy-e a megye?* Budapest, Gondolat Kiadó.

Sánta Ferenc (1964): *Húsz óra*. Magvető Zsebkönyvtár.

Valuch Tibor (2013): *Magyar hétköznapok: Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Magyar katonák partizántevékenységgel gyanúsított civileket kísérnek a Novij Oszkoltól délre található volokonovkai dandárparancsnokságra. 1942. július 12. (Mélión József fhdgy. felvétele)